

ИЗВОРИ

Шербо РАСТОДЕР*

О ЗНАЧАЈУ ДЈЕЛА АХМЕД ЦЕВДЕТ ПАШЕ ЗА ИЗУЧАВАЊЕ ИСТОРИЈЕ БАЛКАНСКИХ ЗЕМАЉА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЦРНУ ГОРУ

ABSTRACT: Regarding this work, the author is occupied with analysis of activity of Ahmet Cevdet Pasha, as historical source, very important for studies of the Balkans history. From comprehensive lists of works of Ahmet Cevdet Pasha, we abstracted the work „Teskere 18-19“, in which the author is occupied with the description of population of Skadar's Sandzak, which territory was extended to the representative part of present-day Montenegro and Albania. The work was probably made in the period of residence of Ahmet Cevdet Pasha in Skadar in 1861, and in such manner it should be served to the military strategists for measuring military capacity in the case of new war. This work was translated and published in German, and it was a basis for author to present this paper.

KEYWORDS: Ahmet Cevdet Pasha, Montenegro, Albania, Ottoman sources

Хеуристичка основа историјских истраживања историје Црне Горе подразумијева употребу свих доступних извора стране и домаће провинијенције. Када су у питању извори „домаће” провинијенције, независно од периода историје они су најфреквентнији и највише заступљени, што је донекле и очекивано. С друге стране се запажа да тек крајем осамдесетих година XX вијека академска јавност почиње да размишља о дOMETИМА и садржају учињеног и потреби даљег ангажовања у том смилу. Одмах се уочило да је академска научна заједница тек започела коришћење историјских извора „*стране*” провинијенције, од-

* Аутор је редовни професор на студијском програму за Историју, УЦГ, ванредни члан ЦАНУ.

носно да су историјски извори похрањени у институцијама земаља са којима је Црна Гора током историје имала интензивне везе, значајни не само за додатна историјска истраживања, већ да њихово непознавање представља озбиљан хендикеп за развој историјске науке уопште, а историографији о Црној Гори посебно. Богати архиви појединих земаља (Турске, Русије, Аустрије, Француске, Италије, Велике Британије, Њемачке и САД), били су коришћени као сазнајна основа за бројна, вриједна и значајна историографска остварења. Истраживачи су по правилу били фасцинирани сазнањима о броју тих извора, имајући увијек на уму географску и демографску величину Црне Горе. Уз то, видљиво је да је највећи дио „*страних*” извора хронолошки био ситуиран у XIX и XX вијек, односно у модерно доба, док су ранији периоди историје у хеуристичком смислу били углавном експозиција настајала на изворима „*домаће*” провинијенције. Са становишта научне потребе и методологије историјских истраживања, наведена пракса је правдана „*непостојањем*” друге врсте извора по провинијенцији, што се показивало као неутемељено становиште које није потицало из сазнања, већ искључиво ради правдања. Тако се и могло десити да огроман број историографских дјела о историји Црне Горе за период од XV до XX вијека буде написан без извора „*друге*” стране, односно стране провинијенције.

У раду „*Страни извори о историју Црне Горе*”, академик Димитрије Димо Вујовић је с правом уочио да је немогуће изучавати историју Црне Горе од XV до XIX вијека без познавања турских извора¹. Отуда и логично питање: Зашто су извори „*османске*” или турске провинијенције најмање заступљени у црногорској историографији у односу на друге стране изворе? Одговор на ово питање није једноставан и може се тумачити са различитих аспеката, осим научног. Наиме, црногорска историографска традиција у свом наслеђу његује различите методолошке дискурсе од романтизма до модернизма. У том лавирању између модерног и традиционалног, тешко да бисмо могли препознати границе гдје престаје једно, а почиње друго, односно гдје је могуће препознати доминацију и потребу научности која није утилитарна пројекција романтичарског. Изучавање османског историјског и културног наслеђа дуго је на овим просторима подразумевало потребу пожељне продукције стереотипа који су у вријеме национал-романтизма XIX вијека служили за јачање самосвијести и пожељне слике о себи. То значи да је приказивање оног „*другог*” подразумевало обавезни „*негативни*” атрибут и демонизовање, како би у коначном била изграђи-

¹ Види: Д. Вујовић, Страни извори о историји Црне Горе, *Извори и историографија у Црној Гори, Зборник радова са научног скупа 17. и 18. децембра 1990*, ЦАНУ, књ. 29, 1993, 127-145.

вана пожељна историјска свијест. Комплексност овог питања проистиче из чињенице да је прича о оном „*другом*” увијек прича о оном са којим сте били у посредном или непосредном контакту. У конкретном случају, када су у питању Османлије, као онај „*други*”, онда се најчешће поље „*сусрета*” у историографији препознаје као „*бојиште*” које постаје кључна тачка наратије, инспирације и истраживања. Тако је у распону од скоро шест вјекова непосредног додира Османлија и Црногораца доминантно историографско наслеђе протезирало „*ратничку историју*” и догађајност која је везана за њу, што је у коначном резултату потребом да се у други план потисну сви други аспекти од културе до менталне археологије, који су и по значају и по садржини често и битнији и комплекснији од бојева и бојишта. Такав приступ разумјевању историје нужно је продуковао бројне стереотипе и митове који су преживјели до данашњег дана. Односно, темељно научно становиште да је тенденциозан историјски извор само извор сазнања и ништа више, једино није примјењивано у случају коришћења османских извора. С друге стране, да језик, којим је писан извор може такође бити услов његовог коришћења убједљиво показује највише цитиран извор османске провинцијације у балканској историографији „*Путопис Евлије Челебије*”. На десетине објављених издања овог занимљивог извора, рано преведеног на наш језик, учинило га је најчешће коришћеним извором у нашој историографији.

Мотивисани превасходно наведеним разлозима, били смо изненађени сазнањем колико неки други важни извори нијесу коришћени нити уопште консултовани у значајном дијелу историјских истраживања, чак ни модерног доба историје Црне Горе. При томе превасходно мислимо на обимно дјело Ахмед Џевдет-паше. Прије него укажемо на разлоге те појаве, дужни смо да нешто кажемо о „творцу”, по нама значајних историјских извора. У занимљивом раду *Есмера Дркенде, Ахмед Џевдет-паша и библиографија његових дјела*² аутор га означава као „*великог мислиоца, правника и хисторичара*”, односно као једног од „*највећих научника које је изњедрило Османско царство од самог оснивања до краја његовог постојања. У другој половини XIX вијека он се сматра највећим државником, филозофом, правником и хисторичарем тог царства.*”³

Ради се о особи која је рођена 27.3.1822. године на обалама ријеке Дунав, у граду Ловеч у данашњој Бугарској. Основно образовање је стекао у родном мјесту, да би од 1839. у Истанбулу похађао медресу у којој

² https://www.academia.edu/21815901/Ahmed_D%C5%BEevdet-pa%C5%A1a_i_bibliografija_njegovih_djela.

³ Ibid, в. Е. Дркенда, *Ahmed Dževdet-paša i bibliografija njegovih djela*.

се посебно посветио изучавању математике, астрономије, географије и историје. Радио је прво као мудерис у округу Премеди Вилајет Јања, да би од 1845. као мудерис предавао у истанбулским џамијама. Долазак у Истанбул у вријеме спровођења великих реформи у царству определијелио је каријеру Џевдет-паше који убрзо постаје близак двору и великом везиру Решид-паши који га као ванредно способног и образованог шаље у Влашку и Молдавију, односно у Букурешт да успостави ред у побуњеним областима. Боравак на том простору Џевдет-паша поред осталог користи за истраживање хришћанских и муслиманских породица и резултате тих истраживања ће написати у свом Дневнику (*Tezâkir*). Управо ова чињеница да је Џевдет-паша у својим дневницима биљежио резултате истраживања подручја на којем је боравио, учиниће га значајним творцем дјела које ће постати користан извор информација о времену и простору који су у центру његове пажње. Поред тога што ће Џевдет-паша бити у средишту реформе образовања у Османској империји и писац значајних дјела за потребе школског система, што ће га препоручити да 1851. године буде изабран за редовног члана Османске академије (*Encümen -i Dani*). Послије повратка са службеног задатка у Египту, 1852. добија задатак да проучи и напише догађаје у Османском царству од 1774. до 1826. године. Прва три тома овог дјела (*Tarih-i Cevdet*) завршава 1854. и након тога постаје званични историчар Османске царевине. За нас је од посебне важности његов ангажман у Румелији, односно у скадарском санџаку. Наиме, 1861. године Ахмед Џевдет-паша у пратњи великог везира Мехмед Емин-паше одлази у инспекцијски обилазак вилајета Румелија. То је био кључни разлог доласка Ахмед Џевдет-паше у Скадар. Црногорска побједа на Грахову 1858. резултирала је одлуком на амбасадорској конференцији у Цариграду да мјешовита комисија утврди црногорско-османску границу. Стални гранични сукоби утицали су на одлуку Високе порте да блокира Црну Гору и пошаље казнену експедицију са Омер-пашом Латасом на челу, а Џевдет-паша се одређује за комесара 1861. Он долази у Скадар, тамо релативно кратко борави, али успијева да коришћењем службених докумената, као државни историчар од 1855. и прављењем својих биљежака састави опширни извјештај о Албанији и Црној Гори. Извјештај се налази у Тескери 18-19 и касније је допуњаван, јер је посљедњи датум у њој 7. VII 1881. Захваљујући Цавиду Бајсуну и његовој едицији, ово дјело Џевдет-паше је постало доступно научној јавности.⁴ То је била и основа да се ово дјело преведе и

⁴ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, ed. Cavid Baysun, четири тома (*Tezâkir* 1-12, 13-20, 21-39, 40-Tetimme), Ankara 1953, 1960, 1963, 1967 (*Türk Tarih Kurumu Yay.* 17, 17a, 17b, 17c). Копије извјештаја које је Џевдет-паша слао Високој порти током свог боравка у Скадру пронашао је Цавид Бајсун (Cavid Baysun) у библиотеци града Истанбу-

објави на њемачком⁵, који је нама послужио као основа за превод на наш језик, који је на нашу молбу сачинио докторанд на Хумболт универзитету, Јован Миладиновић. Преводац дјела на њемачки је из превода изоставио пасусе који се односе на чисто војне операције. Након Скадра, Џевдет-паша одлази у Босну о којој је оставио импресивно и обимно свједочанство, које није преведено на наш језик.⁶ У сваком случају сматрамо вриједним да се ово занимљиво свједочанство представи и нашој научној јавности и учини доступним широј читалачкој публици. У центру интересовања Џевдет-паше је прије свега подручје Скадарског санцака у којем се налазио и значајан дио данашње Црне Горе. Језик којим се служио у именовану мјеста, обичаја, људи, израз је тадашњег разумијевања друштва и простора и онај који су користили преводиоци овога дјела на њемачки. То претпоставља потребу да евентуално будући преводи овога дјела, који би били сложенији и свеобухватнији, користе подложак оригинала, што би сигурно само додатно потврдило његову посебну хеуристичку вриједност.

Превод⁷

(161) ()..() Пошто у Скадру не прође дан да неко због крвне освете не бива убијен, уследила је у име султана објава привременог прекида и суспензија таквог чина освете. Вредно је помена да, док сам се ја задржао у Скадру, ни у самом граду, ни у малесијама нико из крвне освете није пуцао на свог непријатеља. Иако су они веома дивљи људи, овим се такође показује колико се они повинују султановим наредбама и доказују оданост ()..()

(166) ()..() Већина становника града Скадра су муслимани и њихова непоколебљивост у вери је позната. Већина становника малесија, то јест брда, су католици (латини).⁸ Упркос томе, између муслимана и

ла (*Istanbul Belediye Kütüphanesi*) i objavio pod naslovom: „Cevdet Paşa'nın İşkodra'ya me'muriyetine âid vesikalar“, Документа о служби Џавид-паше у Скадру у [*Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*] *Tarih Dergisi* XIV, 19 (1964), 41-56; XV, 20 (1965), str.21-38; XVI, 21 (1966), 39-52 и XVII, 22 (1967), 181-193.

⁵ Види: Н.-Ј. Kornumpf, Ahmed Cevdet Paşa über Albanien und Montenegro, *Der Islam – Journal of the History and Culture of the Middle East*, Volume 47, Issue 1 (January 1971), 93-135.

⁶ На 5. Интернационалном конгресу о балканској историји одржаном на Бледу од 27. септембра до 1. октобра 2017, турски историчар İbrahim Yılmazçelik, је поднио занимљив реферат о томе: *Cevdet Paşa'ya Göre Balkanlar'da Sosyal Hayat Üzerine Bazı Tespitler*.

⁷ Напомена: у оригиналном тексту стоји „Auslassungensinddurch . . . gekennzeichnet“. Да се не би правила забуна између тачке и три тачке коју аутор користи да би указао на изостављене дјелове, у преводу смо користили угласте заграде тамо гдје треба да стоје три тачке

⁸ Уобичајен израз који аутор користи у називу католичког становништва.

њих постоји једна необична слога. Иако је већина становника Скадра раније сишла са планина и благословили се примањем ислама, они нису заборавили своје старо крвно сродство. Пошто њихова веза са племенима којима припадају још не престаје, они посећују једни друге. Када католици, становници брда, дођу у град, они не бивају гости код своје браће по вери, већ обавезно одседају код кућа једног од муслимана и без икаквих устезања и формалности пријатно комуницирају један са другим попут чланова једне фамилије.

(167) Хришћани православне вероисповести су презрени како код муслимана, тако и код католика, а Црну Гору ревносно подржавају због исте верске припадности. С друге стране, у Скадру има мало православца. Муслимани и католици се у сваком погледу понашају као савезници и обе стране гледају на православце као на невернике. Укратко, у време када се овде најпре ширило хришћанство, а касније и ислам, верске разлике нису уништиле крвно сродство и племенско јединство. Католици су одавно ослобођени од цизије и уместо тога обавезали су се на војну службу; сматрају је запосебну дужности и иду на места која им се нареди, а за то добијају по 300 дирхема⁹проје и један куруш за додатне дневне трошкове. Постојао је један стари обичај по комејонима који су показали своју храброст у борби додељивана једна челенка, а награђивани су одређеним наградама и они који би донели одрубљене главе. Међутим, пошто је обичај јавног показивања одрубљених глава у цивилизованим земљама забрањен, његово практиковање је, такође, престало и у Османлијској држави. Овај је обичај, међутим, у Црној Гори раширен и због тога је тешко становнике брда око Скадра одвикнути од тога. Не би требало да се праве разлике између муслимана и хришћана, јер је потребно да се спроведу војне реформе на адекватан начин и сви они се морају постепено навикавати на цивилизован начин живота тако што ће се редовно ангажовати у борбама(..)

(168) (..) Албанци су навикли на то да једу проју, апшенични хлеб виде као неку врсту пецива. (Због тога постоје компликације приликом снабдевања хлебомалбанских регрута пошто се османлијским редовним трупама доставља пшенични хлеб.) (..)

(169) (..) Срамотно је ходати по Скадру без оружја. (Хаџи Мухтар-ага (Наси Мухтар Аџа), председник меџлиса је због својих година изузет од ове обавезе) (..) Када се својевремено утврђивала црногорска граница, Горњи Васојевићи су припали Црној Гори, а Доњи Васојевићи су остали ван граничне линије. Пошто су Васојевићи, међутим, једно племе, нису прекинули везу један са другим, већ су сви духовно под утицајем Црне Горе наставили са отпором. Каза Гусиње, за-

⁹ дирхем = 1/400 ока; 1 ока = 1283 грама.

право, припада Босанском ејалету, њени становници су Бошњаци¹⁰, а земља (170) у кази је, такође, као што је уобичајено у Босни, подељена на читлуке. Нахија Доњи Васојевићи обухвата 700-800 кућа и цела је читлук гусињског бега и његових ага; чак 300 кућа припада читлуку Али-бега¹¹, једног бега из Гусиња и својевремено бјелопољског мудира. Васојевићи су се, уз подршку Црногораца, ослободили са читлука док су још били читлук-раја и пошто је сваки од њих присвојио расположиву земљу, чинили су сведа не доспеју поново под власт Гусињаца.¹² Пошто је споменути Али-бег утицајна особа у томе пределу, предложило се његово премештање на место гусињског мудира, овог пута предлог је био упућен од команданта Гусиња – пуковника Али-бега. Међутим, овај предлог није могао да се оствари пошто је било јасно да би његовим приспећем тамо избила побуна Васојевића у неповољном тренутку.

(180) (..) Осим овог немира (тј. напетости између Гусиња и Васојевића), постоји још један томе сличан проблем у вези са Мирдитима: отпочело је непријатељство између становника Шкрелји-малесије, једне од највећих малесија у Скадру и Мирдита. Обе стране су намеравале да устану једна против друге, а стране „пакосне“ земље су се, такође, потрудиле да унесу додатни немир. Ако би сада Мирдите савладале становнике Шкрелји-малесије, тада би се удружили Малисиорци из Скадра. Након што су они сви уједињени и Мирдите савладане, сукоби на црногорској граници бивали би чешћи, а сматра се и да не би било погодно време за стварање нових жаришта борби. Да би побољшао односе, пуковник Ахмед-паша је послао писмо капетану Мирдита Биб Дода-паши (Bib Doda Paşa) да дође у Скадар. У добијеном одговору извештава се о нападима којима су Мирдите изложене од Малисораца и обавештава да не могу више да се уздржавају и да ће се Мирдите дићи да заштите своју част. Пуковник Ахмед-паша је преко једног свештеника послао предлог барјактарима скадарских малесија да се поглавари¹³ сукобљених страна окупе на граници Мирдита и помире. Но ови одговорише да су се размерице овакве природерешавале од давнина у Скадру. Ови догађаји су били показатељ лоше намере Биб Дода-паше; на основу његовог понашања се закључује да је он, по савету једне

¹⁰ Примјетно је да термин „Бошњаци“, аутор користи за све муслимане словенског поријекла, на њемачком је то преведено као „seine Bewohnersind Bosniaken“

¹¹ Мисли на Али-пашу Гусињског. в. S. Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, Princeton 1967, 35; S. Gopčević, *Oberalbanien und seine Liga*, Leipzig 1881, 96, 338.

¹² Јасенте Екар даје једну другачију представу догађаја код Васојевића, прије свега муслиманских немира под вођством Али-бега. в. H. Hecquard, *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie [Историја и опис горње Албаније у Геза]*, Paris. 1858, 128 и даље.

¹³ Види: Hecquard, *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie*, 227 и даље.

стране државе, био у заблуди да ће се за њега, по узору на Књажевину Црну Гору, основати једна католична кнежевина. Биб Дода-паша је током Кримског рата био послат све до обала Дунава са извесним бројем невјерника¹⁴ и пошто је учествовао у војном походу против Русије, биће му заправо, по жељи француског амбасадора, додељен чин дивизијског генерала и примаће плату и порције на које је имао право сходно својој чину. Замислио је (181) и силно желео да на своју страну привуче све скадарске малесије које је хтео да обухвати у један санџак. Међутим, против њега се нашао Хасан Хоти, сераскер пет великих скадарских малесија, који га је сматрао за ривала због његове титуле паше. Такође, и ово је био један од разлога за ширење и јачање непријатељства између две сукобљене стране. Пошто се зими границе неколико скадарских малесија проширују до обале реке Маће, која се граничи са Мирдитама¹⁵, приближило се време да се Мирдите окупе како би се спустили у своја зимска пребивалишта. ()..()

(183) ()..() Што се тиче описа муслимана и хришћана, већина хришћана у Скадру су католици, а пријатељство и слога између муслимана и католика је толико јако да се тако нешто не може видети у некој другој земљи. Они поздрављају једни друге муслиманским поздравом „салам“. Католици се укључују под муслиманске барјактаре и муслимани под католичке, а у ратовима делају потпуно заједно. Обе стране поштују своје погинуле као шехиде (184). Ако се за њих у мешовитим селима прилаже новац имама и свештеницима, католици учествују у прикупљању новца за имама, а муслимани у прикупљању новца за свештенике. Пошто се у скадарским малесијама осим свештеника нико овим не бави, и муслимани такође упућују новац свештеницима. Поред тога, ако католици желе да имају више од једне жене, одлучују се за склапање брака код имама. Католички свештеници настоје да спрече полигамију, али они не могу да нађу начина да одврате католике од овог обичаја. Католици се такође не устежу од давања својих ћерки муслиманима, а иако је то реткост, догоди се и да католици у малесијама оже-не муслиманске девојке. Тако рецимо, супруга Биб Дода-паше и мајка Пренк Дода је муслиманка и ћерка барјактара муслиманског племена Љори (Лори) у дебарској области. Биб-паша је тражио и нашао жену каква му одговара и верска разлика није могла да спречи овај брак.

¹⁴ Према Hecquard, *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie*, 243, Маирдите су били одлични борци

¹⁵ Према Goršević, *Oberalbanien und seine Liga [Горња Албанија и њена лига]*, 292; упореди: Hecquard, *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie*, 197; Осман паша је 1847. године дозволио племену Кељменди да могу напасати своја стада у равницама ријеке Маћ, јужно од Љеша.

Ипак, и муслимани и католици имају нешто заједничко: обе стране презиру православце¹⁶. У Скадру постоји обичај да се, након што свештеник изврши чин венчања по католичким прописима, тек венчани муж и жена доведу испред суда. Они ту потврђују свој брак испред шеријатског суда и за то плаћају таксу од пет куруша судији. Међутим, православци не иду на суд, већ закључују брак само код својих свештеника. Католички свештеници нису превише мучили да наведу Малисорце на фанатизам, а код Мирдита су у одређеној мери и остварили своје намере. Они су били такође ти који су утицали на Биб-пашу да прихвати неке сулуде идеје. И поред тога што свештеници и у другим малесијама нису имали неког успеха у својим тајним циљевима, ентузијазам није опадао. С друге стране, било је неопходно радити на очувању хармоније између муслимана и католика те су се власници земље доста трудили око тога. За то време, међутим, држава ништа није предузимала. Пошто су ратови још од османлијског освајања били главни разлог за такву хармонују, најподеснији начин за постизање жељеног циља¹⁷ било је формирање групе граничних војника, без разлике да ли су муслимани или хришћани, и то у оном подручјима и у местима којима је било потребно да се ова хармонија одржи, а фанатизам, на чијем оживљавању су радили монаси, сузбије. (..) (185) (..) Пошто се настоје ускладити наставне методе у руждијама¹⁸ у Скадру је за другог учитеља изабран и постављен један ђак из више класе. Такође, одлучиће се да Давуд-ефендија¹⁹, учитељ у скадарској руждији, буде надзорник и инспектор, да се подигне у скадарским малесијама по једна џамија и сибјан-мектеб (основна школа), да се у исто време дају плате учитељима ових школа, као и да се постави особа која ће бесплатно сунетити²⁰ (..)

(188) (..) Албанија је зид Румелије и Скадарског санџака, полазиште и кључ који отвара врата према Гегама, који чини највећи део Албаније. Како је од појаве црногорског питања добила један необичан значај, околина Скадра постала је веома битна. Раније се Црна Гора на-

¹⁶ У вези са мјешовитим браковима муслимана и православаца види: Ekrem Bey Vlora, *Lebenserinnerungeni, Memoari*, München 1968, 174 и даље.

¹⁷ Ради једне блокаде Црне Горе

¹⁸ Средња школа попут гимназије

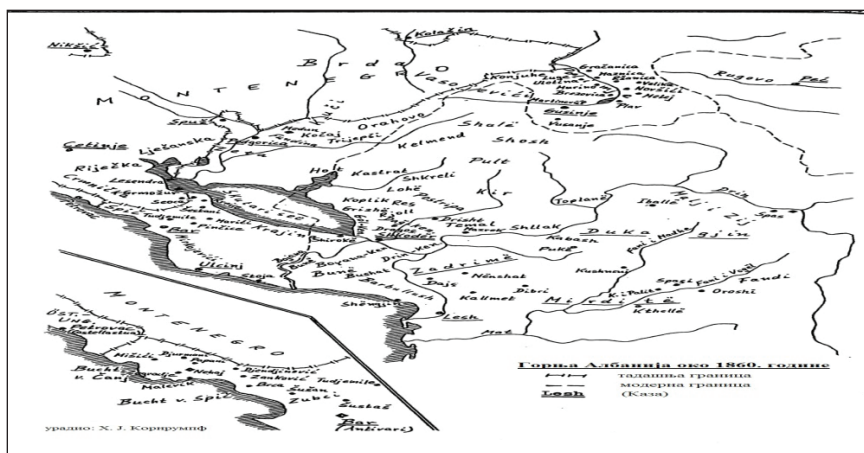
¹⁹ Müderris Davud Efendi биће споменут, између осталог код Влора у *Lebenserinnerungeni*, 143 као председник одбора Албанске лиге 1880. године. Види и: Gorčević, *Oberalbanien und seine Liga*, 99, 106, 557

²⁰ Аутор наводи да су се ови догађаји вјероватно догодили око 1860. У сљедећем изостављеном параграфу биће саопштено да му је, непосредно након што је Решид-паша стигао, предата управа Скадра. У Шематизму скадарског вилајета из 1312 (1894) се налази листа скадарских валија а Решид-паша се спомиње на стр. 9. Ове информације аутору верзије на њемачком језику је доставио Х. Калеси на шта му се овај захваљује.

живала „четири нахије“, пошто се Црна Гора састоји од црмничке, ријечке, љешанске и катунске нахије. Највећа и најодсеченија нахија је катунска нахија, чији је центар место Граб. У овом месту се налази седиште војводе нахије. Како је раздаљина од Граба до Цетиња шест сати, тако је и раздаљина до Грахова шест сати. Најпре је на Цетињу постојала митрополија, али је недавно овај духовни центар преиначен у кнежевину и Цетиње је тако постало седиште Књажевине Црне Горе. Кажу да је Мехмед-паша (Мехмед Паша), када је био босански валија, узео капетана Колашина као водича, са њимнапредовао до Цетиња и да је наплатио цизију четири нахије. Кара Махмуд-паша (Кара Махмуд Паша) (189), мутасариф Скадра, је продро до каза Колашин и Никшић, потчинио их, повезао их оружјем са Скадарским санџаком, стигао на Цетиње и наплатио је цизију четири нахије. Због тога ће се у вези са њим водити тужба од Босанског вилајета да је Махмуд-паша неоправдано напао ове четири нахије. Ово се издваја као један од разлога за тадашњи ферман против њега²¹. Касније је Махмуд-паша био убијен од Пијала Павловића, што је резултирало настајањем немира, а више места биће анектирано од Црне Горе, чија ће се површина удвостручити. Нахије између каза Никшић, Колашин, Гусиње, Подгорица и Спуж, које се називају Брда, у потпуности су припале Црној Гори, а путеви између каза Спуж и Подгорица као и између Колашина и Никшића (на другој страни) били су затворени те су казе Спуж и Подгорица остале на другој страни Скадарског санџака. Након тога, услед побуне нахије Васојевићи, и каза Гусиње ће се такође прикључити Скадарском мутесарифлуку. Како становници ових каза увек воде рат са Црногорцима и како Црногораца има много више у поређењу са њима, Албанци су им пружили подршку. Све своје сукобе су водили по планинама, а на оно што су Црногорци радили било је такође узвраћено на исти начин и са ове стране границе. Пошто држави не приличи један такав дивљи обичај као што је показивање одсечених глава, становницима са ове стране границе је био забрањен тај стари обичај и напади. Међутим, Црногорци нису одустајали од напада на ову страну као ни од варварских метода убијања различитим методама војника и других становника које затекну, па ни од одсецања носева. Када се ово каже Французима, који су ипак најцивилизованији и који гледају на Црногорце као на њихове пријатеље, обично би одговарали: „Такви обичаји уопште не пристају владама и цивилизованим народима, али Црногорци су ипак дивљи људи. Међутим, уз образовање постепено ће се и они цивилизовати.“ Поново се враћамо теми: Након мог повратка у Цариград, финансије су биле у изузетно лошем стању, а пошто нико није знао како то да реши, дошао је Фуад-па-

²¹ Напад Кара-Мустафе паше Бушатлије на Цетиње десио се 1785, а његова смрт 1796.

ша (Fuad Paşa) који се искључиво бавио финансијским питањима²². Министар није имао времена да се брине о другим стварима. Упркос томе, у међувремену сам наложио да се уради једна карта Скадарског вилајета²³ која је предата Високој порти заједно са објашњеним примедбама, а карта садржи (190) потребне географске информације у вези са црногорском границом. Такође сам, и у посебним одборима, који су се састојали од најважнијих министара, усмено исцрпно предочио ово подручје и ситуацију у њему и у закључку рекао: „Када би ми се предао Босански ејалет са посебним овлашћењима, онима које имају Црногорци, могао бих цијелу Европу напасти јер нико не би могао да пређе моју границу, док ја, с друге стране, упадам са своје територије и изненада нападам жељена места. Када ме напада једна супериорна сила, ја се повучем и сакријем се унутар своје границе. Овоме не може нико на свету одолети. Ми не можемо војском опколити Црну Гору. Када ми не можемо, тада Црногорци напуштају своју територију и планирано нападају села. Ми одмах потом продremo у њихову земљу и кажњавамо их, али не можемо да заштитимо нашу земљу од њиховог зла.“ Није се могло не одговорити на ове моје притужбе те је Фуад-паша одлучио да се Црна Гора од тог тренутка нападне. Помучио се око прибављања потребних средстава. Сада закључујем једним описом географске ситуације Скадра.

²² 1861; упоредите уз то можда R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton 1963, 112. Фуад паша је између осталог поништио и османски папирни новац.

²³ Један други живи примјер живе картографске активности на османлијској страни је карта Црне Горе из 1874. године коју је османлијски Генералштаб (Erkân-ı Harbiyye Dairesi) израдио током ратних заплета и која поред историјских записа из 1869. године садржи такође и неке из 1860. године.

Попис броја кућа у Скадарском санцаку
Каза Бар
Махале нахије Спи

	Мус.	Кат	Прав.	Укупно
Махала Ђурмани ²⁴			38	38
Мишићи			50	50
Заграђе		15	12	27
Папани		3	25	28
Ђенђиновићи		40	15	55
Занковићи		30	1	31
Малевик		30		30
Брца		30		30
Укупно		148	141	289

Становници казе Бар су Бошњаци и причају босански, али пошто становници Спича већином одлазе привремено као баштовани у Цариград, причају такође и турски²⁵ Тако се у кази Бар говори како босански, тако и турски. Пошто се нахија Мркојевићи граничи на једној страни са казом Улцињ, а на другој са казом Скадар, становници ове казе служе се и албанским. Кућа барјактара Спича је у махали Занковићи, а Занковић је заправо презиме барјактара.

	Мус.	Кат	Прав.	Укупно
Село Шушањ	-	70	-	70
Село Зупци	3	50	-	53
С. Туђемили	53	-	-	53
Село Шусташ	30	10	10	50
Укупно	86	278	151	515

²⁴ На 185 страни едиције додатно још стоји (...) пошто су становници села Мишићи и Ђурмани нахије Спич ближи аустријској граници и пошто су више од пола становника заливске луке Чањ православци нагињу Црногорцима (186); Црногорци увијек пролазе кроз њихова села када иду по со из тамошњег магацина

²⁵ На 162. Страни едиције још пише: [...] Пошто у нахији Спич има само 140 православних кућа не понашају се тако пријатно као католици и пошто пуно становника Спича иду у Цариград као баштовани, само се кратко задржавају у свом завичају [...]

Становници села Туђемила су стално у рату са Црногорцима, а они католици који живе у њиховом кругу им помажу.²⁶

Мус . Кат. Прав укупно

183 52 35 270 Тврђава Бар и околина²⁷

315 315 Нахија Мркојевић

330 186 1100

Католички бискуп у кази Бар има статус надбискупа²⁸.

(191) Каза Спуж

Мус. Кат. Прав. Укупно

130 / 20 150 Насеље Спуж²⁹

15 / 285 300 Дванаест села

145 / 305 450

Сви становници казе Спуж су Бошњаци и говоре босански. Хришћани нагињу ка Црној Гори због исте верске припадности.³⁰

Каза Подгорица

Мус. Кат. Прав. Укупно

50 / / 50 Тврђава Жабљак³¹

300 / 500 800 Нахија Зета тј. равница Подгорице, која обухвата 12 села и која досеже до Скадарског језера

²⁶ Након 179. стране едиције пише: Црногорци су присвојили земљу у нахији Спич. Текст потом иде овако: [...] Због тога је дат чин капетана Халил-бегу (Halil Bego) из владајуће фамилије из села Туђемиликоје се налази код Спича. Халил-бег је познат по великој храбрости. Као његова пратња одређено је 50 војника и послато једно писмо да би се подстакао на заштиту. Исто тако је Јово, барјактар из Спича добио чин капетана и њему је додијељена пратња од 50 војника која се састојала од муслимана и католика. (.....)

²⁷ Несquard, *Haute Albanie*, 197 и даље наводи да има 50 муслиманских породица у старом граду и 4000 у вароши (2500 муслимана, 850 католика и 650 православаца). Бројке на карти показују другачију слику. Према Горчевићу, *Oberalbanien*, 206, у Бару је прије 1876. године било 8000 становника (4000 Срба, 3000 Албанаца и Грка 1000 Турака), од тога око 2000 у цитадели, 500 на обронцима, 2000 у вароши и 4000 у доњем граду. Он ипак одсува од наведених бројева на стр. 348.

²⁸ Барска надбискупија постоји још од XI вијека и у османлијском периоду се састојала од шест парохија. (Несquard, *Haute Albanie*, 467 и даље; према Горчевићу, *Oberalbanien*, 385, било је седам парохија).

²⁹ Према Несquard, *Haute Albanie*, 93, 100 становника (80 турских и 25 словенских породица), на карти 900 Турака и 300 Грка; Горчевић, *Oberalbanien*, 252, 200 муслиманских и 30 грчких кућа.

³⁰ [...] становници села Грбавци у кази Спуж су православци и због исте вјерске припадности једнако нагињу Црној Гори [...] становници села Врањина које се састоји од 80 кућа и које лежи на обали Скадарског језера су православци и подређени су Црној Гори

³¹ Према Несquard, *Haute Albanie*, 77, 460 муслиманских становника, према Горчевићу, *Oberalbanien*, 252, 100 муслиманских, 20 грчких кућа

425	55	170	650	Насеље Подгорица ³²
775	55	670	1500	
Малесије у кази Подгорица				
Мус.	Кат.	Прав.	Укупно	
/	/	450	450	Нахија Кучи Дрекаловићи (Доњи Дрекаловићи) ³³
/	/	115	115	Нахија Орахово
15	35	/	50	Нахија Кочај ³⁴
15	/	85	100	Нахија Фундина
/	100	/	100	Нахија Тријепши
100	250	/	350	Нахија Грудџи ³⁵
905	440	1320	2665	

У близини тврђаве Жабљак налази се турбе Бали Бабе (Bâlî Баба), а околина ће бити названа Балије (Bâлиуе)³⁶. Овде се налази и једно село од пет кућа. Иако су његови становници православци, Црногорци су ово село спалили, а становнике му ухватили и одвели.

Нахија Кучи је подијељена на два дела, Горњи и Доњи Кучи. При одређивању црногорске границе мешовита комисија³⁷ је као основу за утврђивање границе требало да узима исказе становника са обе стране. Пошто су Кучи својевремено били у побуни и пошто су потчињени Црној Гори, становници Подгорице нису могли да дођу (192) до границе. Гранична линија је била утврђена само према информацијама које су дали Црногорци и њихови потчињени Кучи, при чему су Горњи Кучи припали Црној Гори, а Доњи остали на овој страни. Међутим, ово није потврдио комесар османлијске владе. Такође, због исте верске припадности Доњи Кучи (Дрекаловићи) су нагињали ка Црној Гори и бивали

³² Према Несқуард, *Haute Albanie*, 72, 6540 становника (950 кућа, од тога 630 муслиманских и 270 православних); 4150 Турака и 2190 Грка, на карти Горчевић, *Oberalbanien*, 252 наводи 1000 муслиманских, 250 грчких и 10 католичких кућа

³³ За Куће Дрекаловиће Горчевић, *Oberalbanien*, 254 најмање 9000душа, све грчко-православни Срби.

³⁴ Горчевић, *Oberalbanien*, 243, ова нахија има 450 становника,од тога 20 муслимана и 30 православца.

³⁵ У *Haute Albanie*, Несқуард наводи на карти бројке од 1000 муслимана и 2000 католика. Горчевић, *Oberalbanien*, 244, наводи 1200 muslimana i 1000 katolika.

³⁶ У Несқуард, *Haute Albanie*, 77 и даље, ово турбе није споменуто.

³⁷ Комисија за измјену границе између Османлијске државе и Црне Горе окупила се у Дубровнику 1858. године. Након једне конференције Великих сила 1859. именована је и комисија инжењера за одређивање границе. Види И. Радосавовић, *Међународно правни положај Црне Горе у другој половини XIX вијека*, Београд 1960, 35, 42, 50 ; F. Bamberg, *Geschichte der orientalischen Angelegenheit im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friedens* [Историја Источног питања између Париског и Берлинског мировног уговора], Berlin 1892, 318.

одани само због тога пошто се у њиховом подручју налази османлијски гарнизон у Медуну³⁸. Језик становника Орахова, као и Куча, је босански. Пошто нахије Кочај и Фундина леже на албанској граници, њихови становници говоре како босански тако и албански. Становници нахије Тријепши и Груды су Албанци и они говоре албански. Укратко, сви становници Подгорице су Бошњаци, док су сви становници Тријепши и Груды Албанци. Као и у случају скадарских малесија, тако је и за малесије Тријепши, Фундина и Кочај у Подгорици доведен један буљукбаша (bölükbaşı). Барјак Груды имају исто тако једног буљукбашу у Подгорици; иако они због близине места припадају кази Подгорица, ипак се убрајају у скадарске малисорце пошто иду заједно у борбу са барјацима Хот и Кељменди.

Каза Гусиње³⁹

Мус.	Кат.	Прав.	Укупно	
120	/	/	120	Село Вусање
570	/	30	600	Насеље ⁴⁰ Гусиње
6	/	19	25	Махале Војеслав* и Ђурићи
50	/	/	50	Село Мартиновићи, једна гусињска малесија. Сви становници

³⁸ S. Gorčević, *Der turco-montenegrinische Krieg I [Црногорско-турски рат, књ. 1]*, Већ, 1877, стр. 95, Кучи Братоножићи (Горњи Кучи) су се већ 1739. повезали са Црном Гором и остављени су тамо при регулисању границе 1862. Кучи Дрекаловићи (Доњи Дрекаловићи) остали су субјекти Османлијске државе, али су скоро увијек живјели независно.

³⁹ Подаци у вези са гусињском казом су веома различити. У Шематизму призренског вилајета (Prizrin Vilâyeti Sahnâmesi) из 1290. (1873/74) и 1291. (1874/75) године Гусиње има 20 села и 740 кућа у којима живи 2570 муслиманских и 1125 немуслиманских глава. Нејасно је да ли су нахије Полимље и Доњи Васојевићи укључени у овај број. Уопште се не помињу. Поред тога на стр.92. *Şematizma iz 1291.* године стоји да Гусиње има само 740 кућа. За Плав је дат податак да има 272 куће (H. Kaleshiun, H. J. Kornrumpf, „Das Wilajet Prizrenim 19. Jahrhundert“ [„Prizrenski vilajet u 19.vijeku“], in *Südost-Forschungen [Часопис за истраживање југоисточне Европе]* XXVI, München 1967, 202). Несquard, *Haute Albanie*, 97, убраја у 4000 становника у Гусиње, осим 50 словенских фамилија сви су муслимани. Исто тако Gorčević, *Oberalbanien*, 252 и даље, наводи да каза има 14000 становника (5000 муслиманских Албанаца, 600 муслиманских и 3000 православних Срба).

⁴⁰ Овдје треба да стоји касаба (као и у тексту) умјесто каза. Ова два израза се често мијешају у турским изворима. Упореди: Kaleshi-Kornrumpf, *Das Wilajet Prizren*, 204.

* Напомена: у оригиналном тексту који је транскрибовао Џавид Бајсун: Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-30*, yayımlayan Ord. Prof. Cavid Baysun, *Türk Tarih Kurumu Yayınlarından II. Seri – No. 17^a*, TTK Basımevi, Ankara 1960, стр. 192), као и у њемачком преводу тог оригиналног текста стоји (Voyeslav, односно у њемачком преводу Војеслав) за махалу у гусињској кази. Види: H.-J. Kornrumpf, *Ahmed Cevdet Paşa über Albanien und Montenegro*, *Der Islam – Journal of the History and Culture of the Middle East*, Volume 47, Issue 1 (January 1971), 107). Највјероватније је да се ради о топониму Војно село у општини Гусиње.

				су муслимани, а изворни су се одвојили од малесије Кељменди
250	/	/	250	Насеље Плав
996	/	49	1045	

Нахија Полимље

Ова нахија се налази између места Плав и нахије Васојевићи.

Мус.	Кат.	Прав.	Укупно	
8	/	15	23	Махала Метеј
15	/	/	15	Новшиће
/	/	60	60	Велика
3	/	12	15	Брезовица
15	/	/	15	Коњухе
1037	/	136	1173	

Нахија Полимље има укупно око 235 кућа. Припадају јој ових пет махала са 128 кућа.

(193)

Мус.	Кат.	Прав.	Укупно	
15	/	15	30	Село Ржаница ⁴¹
/	/	15	15	Махала Машница
/	/	30	30	Махала Грачаница
/	/	5	5	Махала Мурино
/	/	12	12	Махала Улотине (Латине, Слатине)
/	/	15	15	Махала Луге
1052	/	228	1280	

Село Ржаница у нахији Полимље је са својих пет махала у побуни. Иако су половина становника Ржанице муслимани, нису се могли заштитити те су заједно са Васојевићима потчињени Црној Гори. Пет кућа у Грачаници су биле муслиманске, али пре неколико година су одусталиод ислама.

Нахија Доњи Васојевићи

Мус.	Кат.	Прав.	Укупно	
/	/	800	800	Нахија Доњи Васојевићи
1052	/	1028	2080	

Село Вусање је једна малесија под Гусињем. Становници села су дошли из малесије Кељменди, настанили се ту и прихватили ислам. Првобитно је каза Гусиње припадала Босанском ејалету, а сви њени становници су Бошњаци. Ипак, устанком становника нахије Васојевић, која се простире на путу према Босни, овај пут је био затворен, а како је пут од

⁴¹ На стр. 170 едиције описано је као муслиманско село. Лежи у сусједству Васојевића и удаљено је два и по сата од Гусиња.

казе Пећ до Новопазарског санџака био такође често затворен током зиме, каза Гусиње је остала на овој страни и због тога била прикључена Скадарском санџаку. Нахија Васојевићи се састоји из два дела, Горњи и Доњи Васојевићи.⁴² Када је црногорску границу утврдила мешовита комисија, Горњи Васојевићи су припали Црној Гори, док су Доњи Васојевићи остали изван. Иако се демаркација морала темељити на сведочењу становника обе стране, становници из Гусиња нису могли да дођу до границе. Утврђивање границе десило се само према исказу Васојевића и због тога није била потврђена од комесара Високе порте. Један извештај тадашњег комесара османлијске владе наводи да се заправо Доњи Васојевићи састоје од само 800 кућа, но када се сједине са Горњим Васојевићима, могу да достигну број од око 3000 војно способних (џакмак = кременџача).

(194) Каза Скадар

Мус.	Кат.	Прав.	Укупно	
700	150	250	1100	Нахија Крајина
2500	900	100	3500	Град Скадар
600	80	20	700	Нахија Бергранд
40	200	/	240	Нахија Обала Бојане
300	400	/	700	Нахија Обала Дрима
4140	1730	370	6240	

Малесије које су повезане са Скадром

Мус.	Кат.	Прав.	Укупно	
/	150	/	150	Малесија Шлак (Shllak)
/	150	/	150	Малесија Темал
420	80	/	500	Малесије Пострипа са Дришт ⁴³
120	/	10	130	Малесија Грија (Grizhë)
10	140	/	150	Малесија Рјол ⁴⁴ (Rjoll)
70	30	/	100	Малесија Коплик ⁴⁵
60	30	/	90	Малесија Обала Скадарског јез.
4820	2310	380	7510	

Због тога би било нужно да се испод њих на неком погодном месту подигне једна прилично чврста кула. Ово није извршено. Пошто су Васојевићи тако остављени, не само да нису кренули путем устанка,

⁴² Упоредити ово и слѣдеће такође на горе поменутог стр.11.

⁴³ Несquard, *Haute Albanie*, на карти је дат број од 6700 становника, од којих су 2700 муслимани. Горчевић, *Oberalbanien*, 247, 4600 католика и 2500 муслимана.

⁴⁴ Несquard, *Haute Albanie*, на карти је дат број од 1600 становника од чега је 1240 католика, остатак су муслимани. Горчевић, *Oberalbanien*, 246, даје број од 1500 муслимана и 1000 католика. Несquard даје у *Haute Albanie*, 153, број од 4050 становника од чега је 2000 муслимана. Гопчевић, *Обералбаниен*, 246, има 1500 муслимана и 1000 католика.

⁴⁵ Несquard, *Haute Albanie*, стр. 153, број од 4050 становника, од чега је 2000 муслимана. Горчевић, *Oberalbanien*, 246, има 1500 муслимана и 1000 католика.

него су позивали и становнике суседне нахије Полимље на побуну и насилно укључили њихових шест села у круг своје побуне.

Пет великих малесија Скадра⁴⁶

Мус.	Кат.	Прав.	Укупно	
23	500	/	523	Хоти ⁴⁷
50	500	/	550	Кељменди ⁴⁸ је раније било једно веома велико племе које се поделило. Становници села Вусање и Мартиновићи у кази Гусиње, као и становници у нахији Ругова у кази Пећ су се одвојили од овог племена
180	320	/	500	Шкрељи (Shkreli) ⁴⁹
200	300	/	500	Кастрати ⁵⁰
225	225	/	450	Пећ са Лохе (Reç sa Lohë) ⁵¹ . Обе се рачунају као једна малесија.
5498	4155	380	10033	
/	1250	/	1250	Шаље са Шошима, Пултима, Кирима, Топланима ⁵² (Shalësa Shosh, Pulti, Kir, Toplanë). Становници Шаље су најди- вљији скадарски Малисорци. ⁵³
5498	5405	380	11283	

⁴⁶ На страни 174 едисије пише: [...] (Већина скадарских малесија су католичке и пошто су и они смртни непријатељи Црногораца, уз то предузимају и разбојничке акције које врше такође и Црногорци, што подстиче љубомору и бијес становника Скадра и изазива општи немир [...])

⁴⁷ Нескуард, *Haute Albanie*, 161 и на карти наводи број од 4000-4500 становника, изузев 500 муслимана, остатак су католици. Горчевић, *Oberalbanien*, 241, даје само број од 2470 католика и 30 муслимана.

⁴⁸ Нескуард, *Haute Albanie*, на карти је дат број од 4000 становника са 200 муслимана. Горчевић, *Oberalbanien*, 242, даје број од 3270 католика и 80 муслимана.

⁴⁹ Нескуард, *Haute Albanie*, на стр. 198 и на карти даје број од 4280 становника, од тога 1280 муслимана остатак су католици, Горчевић, *Oberalbanien*, 242, 4100 католика и 600 муслимана.

⁵⁰ Нескуард, *Haute Albanie*, 201 и на карти дат је број од 3600 католичких и 1000 муслиманских становника. Горчевић, *Oberalbanien*, 246, 2000 католика, 160 муслимана и 140 Грка

⁵¹ Горчевић, *Oberalbanien*, стр. 296, означен је као муслимански барјак. 1200 муслимана и 60 католика код Нескуард, *Haute Albanie*, карта.

⁵² *Haute Albanie*, 143 и на карти дат је број 6412 или 6417 католичких становника. Горчевић, *Oberalbanien*, 248, 7100 католика и 200 муслимана

⁵³ Горчевић, *Oberalbanien*, након стр. 294 означава Шаље и Шоше заједно са Пултима као посебно дивље.

Нахија Крајина протеже се дуж обале Скадарског језера. Њена морска страна је каза Бар. Обухвата седам села: Сеоце, Крница, Шестан, Мурићи, Крајина, Пинчице и Широка (Схирокѐ). Сеоце се деле на два дијела: Горње и Доње Сеоце. Приликом демаркације Горње Сеоце је припало Црној Гори. Сеоце се налази преко пута места Бар и преко пута села Зупци и Мурићи који припадају кази Бар. Каза Скадар и њена повезана подручја су у потпуности насељена Албанцима и они причају албански. Села Сеоце (195) и Крница⁵⁴ имају хрватске и православне становнике и причају босански. Због тога становници оба ова села нагињу Црној Гори. Становници Шестана су Албанци и причају албански, они су католици и противници су Црне Горе. Становници села Мурићи⁵⁵ и Крајина су муслимани. Шестаници заједно са њима воде рат против Црногораца, а како се Шестанци граниче са Хрватима, знају такође и босански. Нахија Крајина је врло каменита. Њени становници углавном иду преко језера до подгоричке равнице и баве се тамо пољопривредом. Становници Сеоца и Крнице су, заправо, наклоњени Црној Гори због исте верске припадности и националности, мада су приморани да се праве да су одани због имања која им се налазе у подгоричкој равници и да се правдају да и њих устанак у Црној Гори погађа.

Скадар не изгледа као један град; то је раштркано место са пуно башта и дрвећа. Најгушће је насељено при језеру и ово подручје се зове Терзихане (Terzihâne). Са ове стране, тј. на обали Дрима, леже градске четврти Баћалек (Baçallek = Bañçe), Ајазма (Ayazma), Табаки (Debbağhâne) и Тепе (Тере) и ово подручје се такође зове Табаки. Када ловишта за рибу (сваке године) порасту изнад великог моста на Бојани⁵⁶, Скадарско језеро плави и прелива се преко обала. Када се ова риболовишта у потпуности уклоне, у подгоричкој равници остане доста пољопривредних имања под водом⁵⁷, поготово око језера. Дуж Дрима на

⁵⁴ Према једној забиљешки на 188 страни споменута оба села су православна.

⁵⁵ Према Гопчевићу, *Der turco-montenegrinische Krieg* III [*Турско-црногорски рат*, књ. 3], Wien 1879, 19, Мурићи живе у вјечној крвној освети са Црногорцима.

⁵⁶ И дан-данас код Скадра постоји једно ловиште рибе, а богатство рибом ријеке Бојане је посебно истакнуто. в. Џ. Јопузи (red.), *Guide d'Albanie*, Tirana 1958, 183, 193, 195.

⁵⁷ За осцилације у нивоу језера је прије свега одговорна вода која долази из Дрима и Кира, а поготово након што је Дрим 1858/59. године (ова година може бити тачнија него 1846, пошто (J. G. V. Hahn), *Albanesische Studien* [*Албанске студије*] I, Jena 1854, након стр. 137. Под напоменом 97 ове околности нијесу познате) промијенио своје рјечно корито и почео да се улива у Бојану, в. В. Pëch, Albanien, in *Illyrisch-albanische Forschungen*, II, München und Leipzig 1915, 45-82, поготово након стране 58 у вези са хидрографским и геолошким проблемима. Према Евлији Челебији (Evluya Çelebi, VI, İstanbul 1318, str. 111) преко Дрима у вароши Скадар имају два моста. Да ли је аутор Кир и Бојану замијенио са Дримом или постоји неки други разлог за наведени податак?

територији Пука (Pukë), а прекопута Темаљ-малесије налазе се збиља величанствене шуме, као што је већ било споменуто, али ипак се није могло кроз њих проћи и истражити.⁵⁸

Каза Улцињ

Мус.	Кат.	Прав.	Укупно	
454	/	2	456	Насеље Улцињ ⁵⁹
/	6	1	7	Махала Мера
/	21	/	21	Село Штој, до Мере
86	87	1	174	Пет других села
540	114	4	658	

Каза Задрима⁵⁴⁶⁰

Мус.	Кат.	Прав.	Укупно
50	450	/	500

Задрима је нахија која се састоји од различитих села, а земља јој је углавном погодна за пољопривреду. Њени становници су земљорадници. Ипак, дешава се да луталице из Мирдита долазе овамо и малте-тирају њене становнике.

(196) Каза Љеш

Мус.	Кат.	Прав.	Укупно	
100	50	/	150	Насеље Љеш ⁶¹
/	400	/	400	Малесија Љеш
100	450	/	550	

Иако је Малесија Љеш малобројна, они важе за једно јако и ратоборни племе. Немају обичај да се одмах након посла (= борбе) врате кући као и други Малисорци, већ на бојном пољу чекају стрпљиво наређење власти.

Каза Дукађини⁶²

⁵⁸ Шуме је већ поменуо Хан (Hahn). Горчевић, *Oberalbanien*, након стр. 173.

⁵⁹ Горчевић, *Oberalbanien*, 256, 3500 муслимана, 20 католика и 400 Рома; тек од 1850. хришћани смију да живе у граду (стр. 11).

⁶⁰ Или Сапа након што је истоимени град уништен. Главно мјесто је у Дајћу (Dajç), сједиште бискупа у Ненштату (Nënshat). Горчевић, *Oberalbanien*, 356

⁶¹ Горчевић, *Oberalbanien*, 262; (Hecquard) који у *Haute Albanie*, на стр. 57 пише да има 5300 становника, што мора да се провјери за 3300, пошто цијела нахија на карти има (4750) 3000 католика, 200 муслимана и 100 Рома, што износи (стр. 61) само 2000 становника (без села (Merqin) и Каљмет (Kallmet)), од чега је засигурно трећина католика.

⁶² Дукађин је један од многих примјера потпуно различитих података у вези са становништвом И конферсијом. Hecquard, у *Haute Albanie* на својој карти даје: Пука 2000 муслимана, Ибала (Халија) 1200 муслимана, 1100 католика, Маљи Зија 1000 муслимана и 1500 католика. Горчевић, *Oberalbanien*, након стр. 264: Пука 2300 католика и 700 муслимана, Ибале 2900 католика и 1100 муслиман, Маљи Зија 700 католика и 1200 муслимаа.

Мус.	Кат.	Прав.	Укупно	
200	900	/	1100	Нахије Пука (Пукѐ) и Ибала (Ибаллѐ)
400	/	/	400	Нахија Маљи зиј (МаљиЗиј)
600	900	/	1500	

Село Калмет у Задрими је седиште Љешанске бискупије. Пелатунски малисорци⁶³, тј. Дукађини су једна бискупија.

На приморској страни казе Улцињ почиње Албанија. Становници се баве поморском трговином и због тога нису толико дивљи као становници суседних места. Имају око 80 трговачких бродова⁶⁴ и како током зиме нису у стању да их оставе усидрене и заштићене код Улциња, током овог годишњег доба одвозе их у близину луке Шенђин (Shëngjin) и других лука. Процењује се да мушка популација ове казе износи више од 3500. Тоши, власници једне од седам католичких кућа у махали Мера (Mer'â), генерацијама су били поданици османлијске власти. Како су Французи раније под своју заштиту узели поглавара Тому, његов син је по његовој смрти такође добио француски пасош. Тако и Ђуро, власник једне православне куће у споменутој махали, је имао обичај да не плаћа порезе јер је његов отац Нико пре 60 година дошао из Котора и настањено се у Улцињу, те он сада тврди да је аустријски поданик. Католици из 21 куће у селу Штоја припадају скадарским малисорцима; они се током зиме задржавају у овом селу, а током лета одлазе у брда. На основу њиховог старог имунитета они не плаћају војницу. Сходно томе, број кућа у кази Улцињ, које су у пореском регистру уписани као локални субјекти, износи 635.

(197) Пука (Pukë), Ибала (Iballë) и Маљи Зија (MaljiZij) су генерално Малисорци. Ове три нахије су првобитно припадале санцаку Дукађин. Када је овај укинут, дошли су под скадарски санцак, а данас се ове нахије зову Дукађин. Раније су становници нахије Маљи Зија били сви католици. Недавно су убили своје свештенике и бискуп их је искључио из цркве, након чега су они сви постали муслимани.

Нахије Мирдита

Мус.	Кат.	Прав.	Укупно	
/	500	/	500	Нахије Ороши (Oroshi). Овде је

⁶³ Можда је Полатум (Polatensis) Мајор, дијацеза са сједиштем у бенедиктинском манастиру Св. Павле (ShënPal); Кишан Паљит (Kishai Palit) код Блиништа (Blinisht) у Мирдитима, код чијих остатака Мирдите имају обичај да одржавају своја окупљања све до почетка XX вијека. Види: Šufflay, Die Kirchengestände im vortürkischen Albanien [Стање цркава у преосманлијској Албанији], ин *Illyrisch-albanische Forschungen*, I, München und Leipzig 1916, 216, 272.

⁶⁴ Тако процењује такође и Гопчевић, *Oberalbanien*, 9. До 1860. морали су да имају до 190 бродова.

				кућа капетана Мирдита
/	500	/	500	Нахија Спаћи (Spaçi)
/	500	/	500	Нахија Кушнени (Kushneni)
/	500	/	500	Нахија Фанди (Fandi)
/	500	/	500	Нахија Дибри (Dibri)
/	2500	/	2500	

Све Мирдите су католици. Укупно има 2500 кућа и састоје се из пет нахија. Није утврђено колико заправо кућа свака нахија обухвата, али пошто су нахије близу једна другој, процењује се да свака нахија има по 500 кућа⁶⁵. Праве Мирдите су становници нахије Ороши, Спаћи и Кушнени. Ове три нахије гледају једна на друге као на чланове породице и побратиме па због тога не узимају девојке једни од других и у крвној освети су заједно. Налазе се у бискупији Љеш и имају црквеног старешину са титулом абе (abe). Раније су нахије Фанди и Дибри посредством женидбе/удаје и суседства са Мирдитама такође убрајани у Мирдите, али по фамилијарним праву нису једнаки са поменутиим трима нахијама. Они дају своје девојке за удају и исто тако доводе девојке са друге стране.

Нахијама Мирдита управља капетан, а капетани долазе из фамилије Дода. Много раније стајали су под наређењем и контролом војвода Дукађинског санцака. Након што је укинут Дукађински санцак и војводства су укинута, Мирдите су заправо прикључене Скадарском санцаку, но ипак (198) (након тога) јачао је утицај капетана те су им припали наредбе и управљања. Католички свештеници који су дошли из Европе су лоше утицали на Биб Дода-пашу, капетана Мирдита, и наводили га на пут сулуде независности. Утицај католичких свештеника је све више јачао. Иако су се католички свештеници такође ангажовали против полигамије и у другим скадарским малесијама, католици су од давнина имали обичај да, попут муслимана, узимају више жена. Први пут би се женили код свештеника, а други код имама⁶⁶. Један од најважнијих прописа црквених поглавара је била забрана полигамије, али у овим малесијама њиховим саветима се није придавало пуно пажње и тежине и доста свештеника који су инсистирали на томе је убијено.

Када је познати Скендер-бег, који је са више кућа био повезан, побегао, област које се данас назива Мирдитаостала је празна. Племе Мирдита, које је настањивало околину Ђаковице, добро се показало у боју на Косову, а држава је према њима била пажљива. Како Мирдите нису могле више да живе у областима у којима су се налазиле, на ос-

⁶⁵ Упореди: Несquard, *Haute Albanie*, након стр. 219.и карта; Gorçević, *Oberalbanien*, након стр. 266.

⁶⁶ Видјети шта је напријед наведено о овом питању.

нову њихове молбе, 840. године по Хиџри (1436/37) и од Хасан-ефендије, команданта Задрима, која је тада припадала Дукађинију, сачињен им је султанов ферман, тј. поседовни лист у вези са напуштањем ове земље. Овим ферманом је племену Мирдита дата област између река Малог (Fanii Vogël,) и Великог Фана (Fani i Madh).⁶⁷ Томе је уследио велики прилив околног становноштва Мирдитама, те им се број умножио, а бајаци Спаћи⁶⁸ и Дибри су се такође укључили у племе и број Мирдита је растао те се самим тиме и граница Мирдита ширила. Својевремено је Биб Дода тврдио да потиче од Скендер-бега и настојао је да са свештеницима састави одговарајуће родословно стабло. Једном другом приликом је тврдио да је наследник Љеке Дукађинија, чак је и наложио да му се направи печат „Дукађин“ који је утискивао на писмакоје је слао. Али пошто је истина у Албанији позната и како је утврђено да Доде не потичу ни од Скендер-бега, ни од Дукађинија и да Мирдите припадају најнижијим племенима скадарских малесија, ове тврдње Биб Дода-паше остадоше без ефекта.

(199) Преглед скадарског санцака - Куће

Мус.	Кат.	Прав.	Укупно	
584	330	186	1100	Каза Бар
145	/	285	430	Каза Спуж
905	440	1320	2665	Каза Подгорица са Жабљаком
1052	/	1028	2080	Каза Гусиње
2686	770	2819	6275	

Ово су земље Бошњака и Хрвата, али су становници нахија Груди и Тријепши Албанци.

Мус.	Кат.	Прав.	Укупно	
5498	5405	380	11283	Каза Скадар
540	114	4	658	Каза Улциљ
50	450	/	500	Каза Задрима
100	450	/	550	Каза Љеш
600	900	/	1500	Каза Дукађин
/	2500	/	2500	Кајмакамлук Мирдите
9474	10599	3203	23266	

У скадарским малесијама титуле коџабаша и барјактара носе чланови истакнутих фамилија. Служба барјактара преноси се са оца на сина. Ђобари (алб. gjobaren, осм. gubar)⁶⁹ долазе од глава великих фамилија, а врше функцију полиције. Осим тога, власт именује и буљукба-

⁶⁷ Упореди: Несқuard, *Haute Albanie*, 233

⁶⁸ Наведено према тексту едиције. Вјероватно треба Фанди

⁶⁹ Ђобар од Ђобе (Gjobe) = казнени новац. Тако се зову зато што имају дужност да изабери стоку која ће бити одузета. Види: Горчевић, *Oberalbanien*, 284.

ше (*bölükbaşılar*) који морају да потичу из богатих породица града Скадра. Плате буљукбаша износе 300 куруша сваког месеца, док буљукбаша племена Хоти добија 350 куруша. Серкердија (*osm. serkerde*) свих је Хасан Хоти. Буљукбаше су смештене у Скадру. Када им се то зада, они иду у своје малесије, позивају потребан број особа, а ако је потребно иду сами и до брда, тамо позивају коџабаше, барјактаре и ђобаре и спроводе одлуку донету на одржаном састанку.

Када се изабере и именује буљукбаша неке малесије, прво се информишу барјактари и поглавари сваке малесије. Они потом долазе у Скадар, узимају буљукбашу, доводе га у своја села и представљају га народу, што представља један стари обичај.

(200) Такође, казом Дукађини управљало се помоћу једног таквог буљукбаше. Пошто се та каза налазила на путу за Призрен и пошто је требало да овај пут буде боље осигуран, дужност овог буљукбаше биће укинута. На њеном месту биће установљена једна каза и именован један мудир са платом од 700 куруша месечно, коме је као пратња дат изванредан број жандарма. По именовању мудира примењивали су се горе поменути стари обичаји који су се спроводили приликом именовања буљукбаша. Док је мудир као и буљукбаша живео у Скадру, у склопу мудирове канцеларије за заменика је постављена једна истакнута особа из Пука (*Pukë*) која је контролисала ред. Што се тиче сигурности пута према Призрену, то је спадало у дужност оног села које се налазио дуж пута, јер су становници свих села још од давнина морали да чувају своје границе. Другачије не би била загарантована сигурност пута (са постојећим жандармима). Међутим, што се тиче овог случаја, преображај буљукбаше у мудира заправо и није била од велике користи, те је крајем 1278. године по Хиџри (1861-1862), како је поменуто горе, један од истакнутих личности из Скадра, Селим-бег (*Selim Bey*) био послат у специјалну мисију у Мирдите.⁷⁰ Он је именован на место мудира Дукађинија са платом од 1500 куруша, са седиштем у Пучама. Нахијама у Мирдитама управљају капетани и тамо се не налази буљукбаша. Недавно је овде именован један кајмакам. Још одраније нахијом Задрима управља џаби (*osm. Cabi*)⁷¹, али се ова инстанца недавно преобразила у мудира. У нахијама Обала Дрима и Обала Бојане нема буљукбаше; нахије стоје под управом чиновника који се назива тахсилдар, тј. порезник (*osm. tahsildâr*). Као што је горе већ поменуто, нахија Груди има једног буљукбашу који је настањен у Подгорици,

⁷⁰ Према стр. 181 па даље у едицији, Селим-бег (*Selim Bey*) је због свог поријекла – његов отац био је војвода Дукађина – морао бити кум Пренк Доду при церемонији стасавања мушкараца.

⁷¹ Неки сакупљач пореза – порезник.

а постоји и један други буљукбаша за остале повезане нахије у Подгорици. Становници казе Кучи нагињу Црној Гори јер овде није именован буљукбаша.

Град Скадар је као нахија и малесија толико подељен на барјаке да у градској четврти Терзихане има осам, а у Табаки седам барјака, што за цело место износи 15 барјака. Сви муслимани у граду су под овим барјацима и сви су спремни за поход због тога што су сви наоружани и зато што по њиховом схватању није часно ходати ненаоружан. Пошто су хришћани овог места били ослобођени дужности ношења оружја и учествовања у рату (201), они се налазе изван барјака и за то су, још раније, прихватили један посебан порез, а и пошто у Скадру нико не потеже оружје на ненаоружаног, хришћани могу спокојно да се крећу по Скадру. Као што је већ поменуто, као један вид слоге католика и муслимана⁷² је и закључивање брака код својих верских старешина, те каснији одлазак до шеријатских судова да се брак потврди. Зато што, како за муслимане, тако и за католикесвих скадарских нахија и малесија, важи један стари обичај да носе оружје када иду у борбу под барјацима. Становници осталих места су у истој ситуацији, али ипак грађани Улциња, који се баве трговином – као што је већ речено – нису обавезни увек до те мере да ходају наоколу наоружани. Сваки барјак има једног барјактара који долази из круга утицајних становника. Барјаци се групишу према подручју и месту. Код неких барјака број чланова је већи, код неких је мањи, у неким нахијама има по један, док код других има више барјака. Петнаест барјака Скадара су потпуно наоружани и без изузетка су војно способни и опремљени кремењачама. Нахија Крајина се води као један барјак. Као густо насељени барјак Скадра, у овом барјаку има само скоро 2000 Албанца способних да носе оружје. Они се, када је потребно, узајамно подржавају уз договор са становницима нахије Спич и села Зупци и Туђемил у кази Бар. Нахија Обала Дрима⁷³ састоји се од 700 кућа и подељена је на два барјака, од којих је један Бушат (Bushat), а други Барбулуш (Barbullush). Под ова два барјака може да се окупи и до 1400 војно способних. Нахија Хоти се састоји од неких 500 кућа и подељена је на два барјака: на десни и леви барјак. Десни барјак је Рапша (Rapsh), а леви Трабојна (Trabojna). Под овим барјацима може да се окупи око 1200 људи. Ови барјаци се понашају по већ одавно познатом и устаљеном реду, а те устаљене прописе нико не сме да крши. Такође, они и своје оброке добијају по овом систему. Када се крене у ратни поход против словенских земаља, први барјаци су из племена Хоти: они први ступају на

⁷² Види о томе шта је аутор навео на почетку.

⁷³ У тексту погрешно стоји нахија Обале Бојане.

ратно поље, а напуштају га последњи. Овај ред се такође прати и при примању оброка: докле год људи из племена Хоти не добију оброк, чак ни барјаци града Скадра не могу своје оброке да преузму. Али када се у рат иде у другом смеру, онда је барјак Ороши као капетан Мирдита (202) први, и као што је горе поменуто⁷⁴, овај барјак има посебну привилегију да покрије врх барјака бакром, а Мирдите се тиме поносе. Нахија Обала Бојане одавно није барјак. Ако је потребно да им се додели барјак, онда им се треба доделити и једно потпуно ново место у овом устаљеном реду. Међутим, пошто ово отпада из оквира старих прописа и пошто је такође тешко остварљиво, овој нахији се није могао доделити барјак.

На следећим табелама јасно је дат приказ броја барјака са њиховим буљукбашама, као и могућ број оружаног способних под барјацима према местима из којих долазе. Пошто код становника Скадра није урађен ниједан попис, уписан је процењен број њихових кућа према горе наведеној форми и такође једат број војно способних само према процени. Процена је прилично груба. Раније су се у Скадру за порез четири куће рачунале као једна, онда су поново ове куће учетворостручене и на горњи начин куће унете у регистар. Иако у многим кућама има само од један до два оружаног способна члана, у неким их има много више од просека. Ја сам утврдио да у кући једног истакнутог грађана Скадра има чак 40-50 оружаног способних. Захваљујући таквим истрагама и испитивањима на следећим странама је приказано колико војно способних сваки барјак може да построји

Листа барјака и буљукбаша Скадра

Кућа	Буљукбаша	Барјак	Војно способних	Место
503	1	2	1200	Хотиб ⁷⁵
550	1	4	1400	Кељменди ⁷⁶
500	1	1	1300	Кастрати ⁷⁷
500	1	1	1300	Шкрељи ⁷⁸
400	1	2	1000	Рећ са Љоха ⁷⁹
2453	5	10	6200	

⁷⁴ На стр. 182 едисије стоји још: [...] Нахија Ороши, које је први барјак Мирдита [...] У Албанији је доњи крај барјака прекривен лимом, али ово мора бити привилегија додијељена посебно од султана Мурата нахији Орош да барјак прекрију бакром [...]

⁷⁵ Горчевић у *Oberalbanien*, 241. тврди 500 војно способних, што значи од дванаесте године живота. Они и Кељменди су међутим 1876/78. Имали 300 губитака (стр. 244).

⁷⁶ Горчевић у *Oberalbanien*, стр. 243, 500 војно способних.

⁷⁷ 450 војно способних Гопчевић у *Oberalbanien*, 246.

⁷⁸ 800 војно способних Гопчевић у *Oberalbanien*, 245.

⁷⁹ Заједно са Рјолом према Гопчевићу 500 војно способних, *Oberalbanien*, 246.

Пет великих Малесија Скадра. Две трећине од ових се могу послати ван овог подручја

Кућа	Буљукбаша	Барјак	Војно способних	Мјесто
100	1	1	250	Копљик ⁸⁰
90	1	1	200	Обала Скадарског јез
500	1	3	1200	Пострипа ⁸¹
150	1	1	300	Шлак
150	1	1	300	Темаљ
150	1	1	300	Рјол
130	1	1	260	Гризха
1250	1	5	2500	Шаље са Шошима ⁸² , Пултим ⁸³ , Кирима и Топљанима
4973	13	24	11510	

(203)

Бр. кућа	Буљукбаша	Барјака	Војно способних	Мјесто
2500	-	15	5000	Град Скадар
240	-	-	480	Пошто нахија Обала Бојане није барјак, њено људство припада другим барјацима

Бр. кућа	Буљукбаша	Барјака	Војно способних	Мјесто
700	-	2	1400	Нахија Обала Дрима
700	1	1	1500	Нахија Бергранд
850	1	1	1860	Нахија Крајина
9963	15	43	21750	Укупно

Пошто су становници села Крнице и Сеоца Хрвати, они нису обухваћени.

⁸⁰ Након 1876/78. 500 војно способних према Гопчевићу, *Oberalbanien*, 246.

⁸¹ Укључујући Шлак, Темелји Топлан 1600 војно способних (Горчевић, *Oberalbanien*, 247).

⁸² Укупно 1000 војно способних према Гопчевићу, *Oberalbanien*, 248.

⁸³ 450 војно способних према Гопчевићу, *Oberalbanien*, 248.

500 / / 500 Каза Задрима

Иако су становници Задрима земљорадници, ако затреба, и они обезбеђују један одређен број војно способних.

Бр. кућа	Буљукбаша	Барјак	Војно способних	Мјесто
1550	-	1	350	Каза Љеш
449		3	1000	Љешанска малесија
11392 ⁸⁴	15	47	23600	Пука и Ибала
1100	-	6	2400	
400	-	1	900	Маљи Зија
12892	15	54	27900	Мирдите
2500	-	5	5000	
15392	15	59	32900	

Овде су, као што је горе наведено, Ороши први барјак Мирдита. Ако затреба, може се послати између 1/4 до 1/3 Мирдита ван овог подручја.

Бр. кућа	Буљукбаша	Барјак	Војно способних	Место
658	/	/	1100	Каза Улцињ
16050	15	59	34000	

Такође и становници Улциња када је потребно могу један број да наоружају и пошаљу.

Бр. Кућа	Буљукбаша	Барјак	Војно способних	Место
350	1	1	800	Буљукбаша нахије Груди ⁸⁵ у кази Подгорица живи у Подгорици
(204)100	1	1	250	Такође и буљукбаша нахије Тријепши ⁸⁶ у кази Подгорица има своје седиште у Подгорици
16500	17	61	35250	Укупан број Албанаца у санцаку Скадар

⁸⁴ Овдје се почињу јављати честе грешке у османлијској статистици, при чему се коначни резултати у овом случају морали промијенити око 1070 више, боље речено 200 мање.

⁸⁵ 200 војно способних према Горчевић, *Oberalbanien*, 244 након 1876/78. Рат им је нанео 300 губитака

⁸⁶ 100 војно способних према Горчевић, *Oberalbanien*, 244.

150	/	/	350	Иако су становници нахија Фундина и Кочај ⁸⁷ Бошњаци, потпадају под буљукбашу Тријепша и заједно са њима иду у рат
16650	17	61	35600	

Сви становници нахије Кучи⁸⁸ и Орахова због исте вјерске припадности нагињу Црној Гори и због тога нису укључени.

Бр. кућа	Буљукбаша	Барјак	Војно способних	Мјесто
600	-	-	1000	Становници града Подгорице су стално у рату са Црногорцима
800	-	-	600	На исти начин и становници нахије Зета
50	-	-	100	Становници тврђаве Жабљак су граничари
130	-	-	300	Место Спуж се састоји у потпуности од граничара
18280	-	-	36600	

Пошто становници села око Спужа због исте верске припадности нагињу Црној Гори, они нису укључени

Бр. кућа	Буљукбаша	Барјак	Војно способних	Место
600			1250	Касаба Гусиње са повезаном околином
120		1	300	Малесија Вусање
50		1	150	Малесија Мартиновићи
250			500	Плав
19300	17	63	38800	

Један дио нахије Полимље, као и цијела нахија Васојевићи нагињу Црној Гори и због тога нису укључени.

⁸⁷ Кочај има 90 војно способних према Горчевић, *Oberalbanien*, 243.

⁸⁸ Кучи Дрекаловићи обезбјеђују Црној Гори 1500 наоружаних. Горчевић, *Oberalbanien*, 254.

(205)

Бр. кућа	Буљукбаша	Барјак	Војно способних	Мјесто
315			750	Нахија Мркојевићи казе Бар
270			600	Тврђава Бар и околина
226			460	Села Шусташ, Туђемил, Зупци и Шусан у нахији Бар
289		1	700	Нахија Спич
20400	17	64	41300	

Становници нахије Спич су уистину храбри и одани, али се ипак мало ко од њих задржи у завичају пошто их већина оде у Цариград да раде као баштовани. То је разлог што су превише слаби да бране своју област од Црне Горе. Иако су један део становника православци и због тога нагињу Црној Гори, увек иду против Црне Горе пошто је њихов барјактар католик. Становници скадарског санџака живе у једној ситуацији коју је тешко дефинисати: још увек живе према својим старим обичајима и традицијама. Сматрају се једним слојем ратника државе и поносе се привилегијом да њихови барјактари носе државни барјак. Када се барјаци натакну и гласник огласи мобилизацију, свако иде под онај барјак коме припада и крећу ка местима на која им је наређено да иду. Код свакога, био да је богат или сиромашан, налази се минимум две туче муниције и докле код ништа није испалењено (утрошено), сматра се срамотно да се поново тражи барут од власти. Међутим, по старом обичају, држава свакоме од њих дневно даје једну оку проје и 40 пара за додатне трошкове до краја рата. Важе за заиста храбре људе. Пре свега, они су одлични ратници при одбрани својих завичаја. Ипак, када је рат при крају, враћају се својим кућама; нису навикли да остану дуже на својој позицији како би је одржали. Главна снага Скадра су његови Малисорци и иако су већина њих католици, централна моћ је код муслимана и пошто су католици и муслимани једно срце и душа, при мобилизацији исламска моћ је евидентна. Такође, већина становника у околини Маће, Дебра, Ђаковице и Пећи која је насељена Малисорцима су муслимани, те је и превага ислама евидентна. Иако је већина муслиманског становништва казе Скадар давно сишла са брда и благословена примањем ислама настанила се у граду, ипак нису заборавили своје порекло, тј. своје старе крвне везе. Чак се именују према именима малесија. То значи, нпр. Хусејин-ага (Hüseyn Ağa), чије је предак једном дошао из Љохе (Lohë), је Хусејин

Љоха, а пошто је предак Хасан-аге (Hasan Ağa) дошао из Хота, онда је Хасан Хоти⁸⁹. Пошто су са становницима Малесије, којима припадају, толико у сродство, са својим фамилијама посећују малесије с времена на вријеме. Када пак католички Малисорци дођу у Скадар, и они њих безбрижно посећују тј. без да се жене покрију велом у муслиманским кућама тих малесија. Ипак, они се уздржавају од склапања пријатељстава и друговања са хришћанима Скадра, који су њихова браћа по вери. Градски хришћани (православци) нису наоружани, а такође се ни не појављују на бојном пољу, па их због тога ови не воле и на њих гледају као на неки други народ. Такође, хришћани однедавно негују пријатељство са странцима и повиновали су се конзулима, те је и то један од разлога што их Малисорци презиру. Закони скадарских Малисораца су јединствени и заједнички. Љека Дукађини (Lekë Dukadžini) се за то побринуо. Седиште Љеке Дукађинија је била једна снажна тврђава у Пукима, у барјаку Кабаш, чији трагови су очувани до данас. По њему је ова тврђава познатао као тврђава Љека, а по његовом имену ово подручје је названо Дукађин⁹⁰. Као што су се и свештеници трудили око промене овог закона, тако су и државни чиновници радили на његовом уклањању јер је закон противан шеријату. Иако је нестало његов стари утицај, нанета је штета ранијеустановљеном реду, јер се Малисорци у потпуности не повинују локалним државним законима. Због тога је 1275. године по Хиџри (1858/59) за Скадарумјесто тог закона утврђен један сет инструкција, који ће бити приказан у наставку. Препис општих упутстава које је прогласио скадарски меџлис (пошто извршење ових одлука ступа на снагу од доле наведеног датума, овом приликом се упозорава да раније одредбе од сада више неће бити спровођене.) Пошто је султанова воља, која је раније обавезивала да се у случајевима крвне освете закључује један општи мир⁹¹ и између становника каза, села и познатих брда Скадарског санцака и нађе неко заједничко решење, касније коначно укинута, али је поново уведена прошле године⁹² и то да се у таквим случајевима за убиство приписује

⁸⁹ Екард приговара о бруталном поступку Хасана против Васојевића (*Haute Albanie*, 131).

⁹⁰ Овдје мора да постоји нека нелогичност. Дукађини, боље речено брдо Љека, лежи на средњем току Дрима, нешто изнад Спаса (Спас). Горчевић, *Oberalbanien*, 227 и С. Јопузи (red.), *Guude d'Albanie*, након стр. 210. Кабаши међутим леже североисточно од Пука.

⁹¹ У тексту је општи мир (осм. мусâлаха-1 умÿмиуе) у Албанији обично означен као беса тј. као часна (дата) ријеч.

⁹² Несқуард, *Haute Albanie*, 371 и 380 (Горчевић, *Oberalbanien*, након стр. 323 и 331) у јануару 1857. Мустафа-паша је поднио 19. јануара меџлису предлог закона у вези са сузбијањем крвне освете који је био на снази по Екардовом дјелу. Th. Ippen, *Beiträge zur inneren Geschichte Albaniens im XIX. Jahrhundert* [„Prulozu u vezu sa unutrašnjom istorijom Albanije u XIX v. in Illyrusch-albanische Forschungen u Illyrisko-albanska

новац у износу од 1000 куруша. Упркос томе, неки и даље нису одустали; усуђивали су се да се оглуше о уредбу, иако су се морали држати шеријатског закона. (207) С времена на вријеме дешавала су се убиства. Донијет је статут којим је требало натерати становништво да одустане од тих навика и којим би могли располагати као званичним документом који проглашава застарелим оне законе који су још на снази како би се они што је могуће више ревидирали те унапредили. Статут је заснован на одлуци коју су донијели поглавари, споменути барјактари и коџабаше. Према горе споменутом статуту о општем миру је одлучено да, ако се неко усуди да свога противника са којима се измирио убије ватреним оружјем, буљукбаша, коџабаша и ђобари одмах ову недостојну особу предају властима. Ако се он не би покорио овој одлуци и уточиште потражи у оружју, одговорало би му се истом мером. У случају да бежи, његови мушки рођаци спроводе се до места који су ван Скадарског санџака док споменути не дође и док не буде предат власти. Да би се подмирили велики трошкови коџабаше и ђобара, биће наплаћено 7500 куруша казне од имања бегунца. Ако посједује земљу, мора је оставити необрађену и не може се никоме дати за обрађивање. Ко сакрије ову подлу особу у својој кући, у случају доказивања бива третиран као убица и осим законске казне, које ће против њега бити изречена, од њега ће се за коџабаше и ђобара наплатити казна у износу од 5000 куруша. Ако се неки становник споменутих брда усуди да, насупрот општег мира, другог становника намерно или случајно убије, ако власт то нареди, буљукбаше, коџабаше и ђобари брда морају одмах убицу да ухвате и предају га властима. Ако се именовани повинује и/или се преда, није дозвољено да се предузму било какве мере ни против његове фамилије, ни против његових рођака, родбине и имовине, једино против њега и то у складу са предвиђеним казнама које преписују шеријат и закон. Ако се он не повинује, пркоси и користи оружје, против њега ће се поступи истом мером. Ако побегне те се услед његовог бекства не може утврдити да ли је убиство извршено случајно или намерно, од овог бегунца се у име трошкова коџабаше и ђобара као казна прикупља 2000 куруша са имања. Уз то, неће се приговорити његовој породици и његовој родбини и они остају да живе у својој кући. Ко прикрије поменутог, платиће казну од 2000 куруша. Ако се убица са потомцима убијеног, тајно договори захваљујући посредовању коџабаша, биће наплаћено 6000 куруша миро-

ustrazivanja I, (осм. İskodra Ceval Komisyonu) или краће Брдска која је племенску аутономију практично уклонила. У Шематизму скадарског вилајета, треће издање 1312 (1894) па надаље, од стр. 76 па даље биће означена као Брдска комисија. Мустафа Тевфик –паша Менемалија (Menemenli Mustafa Tevfik Paşa) је по у споменутом Шематизму од стр. 9 па надаље, између 1272. (1855/56) до 1274. (1857/58) по Хиџри је био скадарски валија (Hasan Kaleshi).

вног новца (осм. *sulh akçesi*) (208) као надокнада. Ако потомци не прихвате ово, већ оду до власти и пријаве убицу, а у случају да он буде ухапшен, убица се бити погубљен сходно утврђеном реду и по пријему једног од фермана из Цариграда који је затрежен од потомака. Ако се они пожале на суму за крв убијеног, по светом шеријату биће затражено 30000 куруша за крв убијеног. Ако се војници морају послати негдје у одбрану од непријатеља и заштиту домовине, на основу подијелених наређења од стране власти буљукбаше ће отићи у брда и уз помоћ коџабаша и барјактара регрутовати војнике који ће обавити добро своју дужност до краја кампање на датом мјесту. Регрутовани војник не смије ово да одбије. Ако се деси да по регрутацији не оде на наређено место, за коџабашу, барјактара и ђобара ће се наплатити 6000 куруша или ће сви војно способни из његове куће за казну вршити војне вежбе. У случају да су тврдоглави, сви мушкарци из Скадарског санџака биће протјерани након споменуте регрутације. Ако због дуга и злочина или неког другог озбиљног преступа буде подигнута оптужба против особе, власт ће је позвати код буљукбаше, а она се мора довести до споменутог буљукбаше одмах након добијене наредбе. Ако се он буни и у случају да га неко од становника брда, коџабаше, барјактара или ђобара штите нека се тај одмах у затвор баци и не пушта док се не појави тражена особа или док се не доведе и не преда властима. Ако је могуће решавање овог пита, локална власт има овлашћење становника брда. Ако буљукбаше иду у брда по наређењу власти за усмена решавање питања и ако је потребно заседање меџлиса састављено од коџабаше, барјактара и ђобара и ако онда један члан споменутог меџлиса се не повинује и не појавили се или проузрукује својим понашањем одгађање донешења одлуке, онда ће се од те особе према стварним трошковима чиновника наплатити по потреби 50 до 500 куруша казне као додатка за храну пошто је утицао на губитак времена окупљеним чиновницима. Одлука, која је донета у сагласности са локалним властима укључујући буљукбашу, коџабашу, тужитеља и оптужене као једна комисија образованог меџлиса, не сме отићи поново на преговоре. Ако се у овом случају појави са били које стране тужба, не сме уследити од стране власти нова наредба за саслушање. Ако, противно шеријату, мушкарац украде насилно жену једног другог мушкарца или ако се он усуди да је искористи на неморалан начин, наплатиће се након њеног повратку од тог мушкарца, који је преузео ову срамотницу, 3000 куруша казне и споменута жена биће предата свом супругу. Ако неко провали у нечију башту или украде стоку и усуди се да уради такву сличну штету, поглавари ће истражити учињену штету и наплатиће се од одговорне особе утврђена сума и та сума ће се дати оштећеноме. С обзиром да су горе наведеним жељама становника дата велика очекивања, од

сада не смеју коцабаше, барјактари и ђобари споменути брдима никоме показати мржњу и злобу, већ морају истражити сваки захтјев сходно закону. Непријатне ствари као паљење куће, као што је раније било уобичајено, или насилно одузимање имања и стоке, осим утврђене новчање казне не сме да се деси. Када се сазна и ако се докаже након истраге да чиновници показују злобу и љубомору у свом понашању или при спровођењу закључених одлука, сазваће се један мецлис који се састоји од барјактара, коцабаша и буљукбаше, а који се односина починитеља и предузеће се једна темељна истрага. Коначно, споменути мецлис изрече једну строгу казну у складу са доказаним степеном злочина.

22.06.1859

Финансије (постскриптур)

Приходи скадарског санцака са изузетком царине скадарске казе⁹³

28721	..	Паушални порез ⁹⁴ муслимански четврти града Скадра
11400	15	Паушални порез католичких општина града
<u>1237</u>	<u>10</u>	<u>Паушални порез православних општина града</u>
41358	25	Укупни порези града
1679	.5	Порез Бердице (Bërdicë) и њене околине
353	20	Село Мазрак (Mazrrek)
<u>1148</u>	<u>35</u>	<u>Село Бога (Böge)⁹⁵</u>
44540	.5	
(210)		
6628	.5	Нахија Кастрати
7777	..	Нахија Шкрељи
3171		Село Рећ
<u>1767</u>	<u>..20</u>	<u>Село Љоха 4948</u>
63893	30	

Малесије Хоти, Кељменди, Шаље са Шошима, Пултима и Кинима су ослобођени плаћања десетка (осм. а‘şâr) и пореза. Пошто су католици уопште ослобођени плаћања дизије, они такође и не плаћају војницу (осм. i‘âne-i askeriyue). Такође и Малисорци из Шкреља не плаћају десетак у брдима, али ипак дају десетак (осм. ‘öşür) за своју малу земљу у равници.

⁹³ У курушима и парама. Четрдесет пара је један куруш, 100 куруша (аритметичких) је једна османлијска фунта која у међународном оптицају вриједи нешто мање од стерлинга.

⁹⁴ Аналогно неким информацијама у наставку се може разумјети као порез на имовину (осм. малвергиси).

⁹⁵ Село (Bogë) у близини Скадра. Једна Бога је у планинама око 50км сјеверно од града. Аутор превода на њемачки није сигуран у убикацији овог топонима.

2121	..	Село Копљик
1767	20	Обала Скадарског језера
6274	25	Село Драгоћ
2474	20	Село Шлак (Схллак)
1855	35	Темаљ (Темал)
1325	25	Гризха (Гризхѐ)
3004	30	Рјол (Рјолл)
82717	25	
14581	35	Нахија Бергранд
486	25	Обала Бојане
8837	20	Обала Дрима
18647	.5	Нахија Крајина
125270	10	Укупни порези из скадарске казе
101098	32	Војница
389600	..	Процењени приход десетка
22000	..	Десетак на дуван, такса на концесију и царину
83950	..	Таксе
650	..	Зарада на бродове
30827	38	Разни приходи
753397	..	Укупни приходи скадарске казе
.. 4500	..	Порез казе Пук са Ибалом
	3000	.. Порез од Мирдита
	7500	7500

760897 ..

Пуке са Ибалом, Маљи Зиј и Мирдите су ослобођене плаћања десетка.

Приходи казе Љеш

4175 Порез

794315 Војница

20000 .. Десетак

321181532118

760897 15

Малисорци из Љеша су већ одавно ослобођени пореза и десетка.
(211)

Приходи казе Задрима

.. 27390 .. Порез

5000 .. Војница

46061 .. Десетак

17233 .. Различити приходи

95684 .. 95684

888699 15

Каза Улцињ
 . 22793 ... Порез на имовину
 5000Војница
 46061... Десетак
17233Различити приходи
 91087.....91087 ..
 Каза Бар
 26956 Порез
 1315623..Војница
 103289..Десетак
22000 ..Различити приходи
 165401 165401 23
 Каза Подгорица са Спужем
 Порез
 56113 .. Подгорица
15296 .. Спуж
 71409

			Војница
	37590	..	Десетак
	112500	..	Порез на алкохол
	22500	..	Десетак на дуван и такса на
	10000	..	концесију и царину
	11001	..	Различити приходи
265000			
..	<hr/>		
	265000	..	

Спуж је већ одавно ослобођен плаћања десетка.

Каза Гусиње

23312	..	Порез на имовину
47500	..	Војница
.....	..	Десетак
17233	..	
		Таксе

74812 ..

1484999 38 Укупни приходи Скадарског санцака

(212) Још много раније постојао је обичај да се убира паушални десетак од 2300 куруша за нахије Спич и село Шусањ. Исто тако, још

одавно као десетак убиран је порез од четири паре по дулуму/дунуму за Барско поље, за махале Заљево (осм. Zalef) и Турчини (осм. Turçin) као и за села Туђемил и Зупци. За време скадарског мутесарифа Мустафа-паше Менеменлија (Menemenli Mustafa Paşa)⁹⁶, порези су преименовани, али пошто су становници Туђемила муслимани, а становници Зупца католици, они су били константно у рату са Црногорцима, ипак нису могли да на одговарајући начин воде рачуна о својим пољопривредним радовима. Уз то, Црногорци су обичавали да краду и њихову стоку од које су преживљавали, те тако они постепено осиромашују и не могу више да се прехране. Њихове жалбе сам пријавио Високој порти па је дозвољено како њима тако и становницима Барског поља и околне да (порез) плаћају по старим прописима - четири паре по дулуму.

Иако је каза Гусиње ослобођена плаћања десетка још од времена султановог освајања, пре четири до пет година и овде је почео да се убира десетак. Али, становници су затражили да њихов старе привилегије остану непромењене јер не могу да плате тај порез. Уосталом, плодно земљиште гусињске казе се налази у нахији Васојевић, а и то земљиште се састоји од читлука гусињских бегова и ага и њихови власници добијају четвртину прихода. С обзиром на њихове могућности, затражити од њих још и десетак, био је један тежак терет. Пошто су Васојевићи већ неко време побуњени, они одбијају да поред плаћања десетка плаћају још и четвртину као закуп за земљиште. Због тога су становници гусињске казе затражили повратак њихових старих привилегија и ове околности су пријављене Високој порти.

Резиме

Као што горе дате табеле показују, у скадарском санџаку има више од 40.000 војно способних, од којих, ако је потребно, половина се може послати против Црне Горе. Такође, могуће је послати исто толики број из малесија Маћа, Дебар, Ђаковица и Пећ. Чак и да однесу победу против Црне Горе, њихова расположивост у захтеваном времену и датој ситуацији је врло отежана јер су сви они без изузетка дивљи људи. Док тако добро наоружан (213) и ратоборан народ стоји на располагању, они ће бити коришћени за чување границе према Црној Гори, поред многих редовних Тоска војника, пет до шест батаљона пешадије редовне војске, који су такође послати у места где је неопходно стражарење на граници. Осим тога, прави разлог за слогу Гега муслимана и католика је њихово заједничко учествовање у ратним операцијама те

⁹⁶ *Sucull-u 'Osmani* IV [Османлијски регистар, књ. IV], 483.

њихово братимљење у рату. Већ неко време и овде постоје такође неке тешкоће и то пре свега због католичких свештеника који утичу на Мирдите и остале Малисорце. . . (Следи поново предлог да се малесије организују слично као и аустро-угарска војна граница с циљем контроле црногорске границе).

Додатак

Као што је већ поменуто⁹⁷, одлучено је да се у скадарским малесијама постави по један свештеник и изгради (по) једна основна школа. Сходно томе, након добијања сагласности од Високе порте (214) ангажовало се на спровођењу одговарајућих одлука и у кратком времену отворене школе у неким малесијама су биле пуне деце која су сад ту могла да уче и да пишу. У овом периоду, у малесије је послата и особа за сунећење, да код оних који су то желели изврши обрезивање. У кратком периоду достигнут је број од 5170 како ђака ових школа тако и локалног становништва који су се осунетили или који су такође требало да буду осунећени. Међу њима је било и 30 особа које су старије од 100 година. Ово нам је речено у једном писму из Скадра које је поверљиво послато властима у Скадру и чији један део дајемо овде: *„Ова чињеница је заиста задовољавајућа. Ипак обрезивање код тако старих особа није прикладно. Иако то није у складу са атмосфером места, отворено им је речено: Немојте да се сунетите! Поверљиво је саветовано да им се на прикладан начин укаже да према шеријату мушкараци тих година нису у обавези да се обрезују. Захваљујући особама као што су мудерис Салих (Müderriş Salih) и Ахмед-ефендија (Ahmed Efendi) посаветовани су на један мудар начин“*.

Примио сам једно писмо из Скадра, датирано 7. 6.1868. у ком се пријатно гледа на писма деце из малесија⁹⁸: „Немогуће је да се изброје сва добра дела која су урађена по скадарским брдима захваљујући наклоности и узвишеној молитви и која су довела до оживљавања старе цамије, изградње мушке школе и даље градње истих, те је главни учитељ Давуду Шукру-ефендија преко главног везира предао једну резиме-белешку у склопу оригинала из регистра у вези са тачним подацима. Листу је направио у руждији у Скадру, у којој је између осталог, вршио инспекцију и ова листа наводи број оних, који су из неописиве гомиле добрих људи показали жељу за обрезивањем. Од отварања ових школа до сада број осунећених и оних који ће да се сунете износи 5173. Међу њима је и 30 особа који су прешли 100 година. Број дечака, који иду у

⁹⁷ Упоредити горе од стр. 7 на надаље са преводом једног апстракта са стр. 185 едиције.

⁹⁸ Оба ова одељка са текстом писма појављују се и на стр.168 едиције.

споменуте школе, износи 850, а женских ђака је 345, све укупно 1195. Међу њима има невероватно способних и интелигентних ђака и човек се нада да ће ускоро моћи да изнедре новог учитеља. Усуђујем се да милостивом лицу жељене доброте једну листу поднесем која показује ко је од ученика школе у Копљику успео положити испит и које предмете су завршили, као и писма која су она написали (215). Пун поноса и задовољства, журим да вам овде јавим да је помоћу корисних радова и ширења знања и религије, које је удостоио да спроведе узвишена милост велики везир, за кратко време 20.000 људи из поменутих брда изашло из несреће незнања и да су ослобођени безвредне традиције и безначајних обичаја. Међу њима има оних који могу да читају и пишу.“

Šerbo RASTODER

ON THE IMPORTANCE OF AHMED CEVDET PASHA'S WORK FOR THE STUDY OF THE HISTORY OF THE BALKAN COUNTRIES

Summary

Regarding this work, the author is occupied with analysis of activity of AhmetCevdet Pasha, as historical source, very important for studies of the Balkans history. From comprehensive lists of works of AhmetCavtat Pasha, we apstracted the work „Teskere 18-19“, in which the author is occupied with the description of population ofSkadar'sSandzak, which territory was extended to the representative part of present-day Montenegro and Albania. The work was probably made in the period of residence of AhmetCevdet Pasha in Skadar in 1861, and in such manner it should be served to the military strategists for measuring military capacity in the case of new war. This work was translated and published in German, and it was a basis for author to present this paper.